

Füzuli rübailərinin forma və məzmun xüsusiyyətləri

Sevinc Ağayeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: sevinj.aliyeva.76@bk.ru

Annotasiya. Ədəbi dilimizin xüsusiyyətinə uyğun olaraq xəlqilik prinsipləri və ədəbi dil norması Füzuli yaradıcılığında əsas yerlərdən birini tutur. Füzuli üçdilli yaradıcılığında həm nəzm, həm də nəsr nümunələrinə müraciət etməklə əsərlərinin çox hissəsini divan ədəbiyyatı incilərindən sayılan qəzəl janrında yazmışdır. Lakin ədib bəzən qarşısına məqsəd qoyduğu qəzəl ənənəsindən uzaqlaşmış, digər şeir janrlarına da “yazı səhifəsi”ndə yer ayırmışdır. Bunların içərisində rübailər mövzu və məzmun dairəsi baxımından daha maraqlı və fəlsəfidir. Məqalədə Füzulinin Azərbaycan-türk dilində yazdığı rübailəri mövzu və məzmun baxımından nəzərdən keçirilmiş, həmçinin rübailərdə izafət tərkibləri mənşəyinə və söz sayına görə qruplaşdırılaraq nümunələr əsasında təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: söz, Füzuli, mənə, poetika, rubai

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 12.12.2021; qəbul edilib – 22.12.2021

Features of the form and content of Fuzuli's rubai

Sevinj Aghayeva

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: sevinj.aliyeva.76@bk.ru

Abstract. In accordance with the nature of our literary language, the principles of nationalism and the norm of literary language occupy one of the main places in Fuzuli's work. In his trilingual work, Fuzuli, using both poetry and prose, wrote most of his works in the ghazal genre, which is considered one of the pearls of divan literature. However, the writer sometimes deviated from the ghazal tradition, which he set as his goal, and devoted "writing pages" to other genres of poetry. Among them, the rubais are more interesting and philosophical in terms of subject and content. The article will consider Fuzuli's rubais written in the Azerbaijani-Turkic language in terms of the topic and content, in addition, the suffixes in the rubai will be grouped according to their origin and number of words and analyzed on the basis of examples.

Keywords: word, Fuzuli, meaning, poetic, rubai

Article history: received – 12.12.2021; accepted – 22.12.2021

Giriş / Introduction

Elmi-fəlsəfi fikirlərini yüksək bədii dillə ifadə etməyi bacaran qüdrətli söz ustası Məhəmməd Füzuli yaşadığı dövrün qayda-qanunlarını dərinlən bilmiş və “qələm sözü”ndə bunlardan yüksək bilik və bacarıqla istifadə etmişdir. Se-

vinci və kədəri, razılığı və şikayəti təmkinlə “bir çərçivədə”, hamının başa düşə biləcəyi bir dildə qələmə almaqla öz həyat təcrübəsinin sınılanmış tərəfi kimi bunları rəngarəng sənət nümunələrində göstərmişdir.

Əsas hissə / Main Part

Füzuli qələminin sehri, qüdrət mənbəyi aşiqanə sevgidir. Şairin pərəstiş etdiyi sevgi ən yüksək zirvələrdə özünə yer tutan müqəddəs və əvəzsiz məhəbbətdir. Mövzu dairəsi nə olursa olsun, şairin qələmindəki mürəkkəb hər vaxt “eşq”, “məhəbbət” kəlamını yazır və bu iki amilin həyatın anlamı olduğunu həm həqiqi, həm də məcazi boyalarla göstərir. Elə bu səbəbdəndir ki, şairin söz tutumunun böyük bir hissəsini sonsuz eşq, bənzərsiz məhəbbət təşkil edir. Yaradıcılığına nəzər yetirdikdə onun bütün varlıqlara məhəbbət bəslədiyini görmək mümkündür.

Həyat “insan övladı”na Allah tərəfindən verilmiş bir hədiyyədir. Hər bir kəs eyni havanı qəbul etdiyi, cismani olaraq eyni vücuda malik olduğu halda, Allahın onlara bəxş etdiyi “həyat”ı eyni zaman çərçivəsində müxtəlif şəkildə yaşayır, nəticədə kimisi xoşbəxt, kimisi bədbəxt olur. Bəziləri buna “alın yazısı” deyir. Bu, “alın yazısı” deyil. Bu, insanın yaşadığı mühitdəki mübarizədə “yerini hələ tutmaması” və ya “qalib olması” deməkdir. Atalarımızın kəlamı var: “Çırpının qurusu təndirdə, insanın qurusu həyatda yanar”. Xalq ruhundan bəhrələnərək öz əsərlərini məhz xalqa yaxın olan bir dildə yaran Məhəmməd Füzulinin qiymətli əsərlərində əsas obraz “insan” və Tanrının ona hədiyyəsi olan “həyat”dır. Dahi söz xəzinədarının hər üç dildə – Azərbaycan-türk, fars, ərəb dillərində yaratdığı həmişəyaşar sənət əsərlərinin qayəsində məhz bu iki amil durur. İnsanın Allahın yaratdığı canlı varlıqların hər birindən daha yüksəkdə durduğunu bildirən şair hər kəsə aid olan şəxsi problemlərin hər zaman gizli qalmasını məsləhət bilir.

Füzulinin dilində hər bir sözü ayrı-ayrılıqda həm həqiqi mənada, həm də poetik-məcazi mənada görmək mümkündür: “*Meydən əgərçi tövbə verir el Füzuliyə, Ey sərv, sən qədəh sunar olsan, rəvan içər* [5, s.120]. Bu nümunədə “sərv” sözü ağac növü mənasında deyildir, metaforik mənə ifadə edərək “gözəl (məşuqə)” anlamını verir. Deməli ki, “sərv” sözü yaxın Şərq ədəbiyyatında azadlıq rəmzidir. O da qeyd edilir ki, orta əsrlərdə təsəvvüfi-irfani şeirdə

ağac, sərv, çinar, gülbün, şümşad, zeytun, tuba kimi insan vücudunun təşbihi kimi işlənmişdir [2, s.55]. Ədibə xas olan bu cür ənənəyə dair minlərlə nümunəni sitat göstərmək olar. Öz sənətkarlığı ilə divan ədəbiyyatındakı şeirə xas olan bütün incəliklərə toxunan və onun gizli sirlərini parlaq boyalarla təsvir edən şairin “dəst-xətti” bənzərsizdir. Füzuli yaşadığı dövrün bütün elmləri ilə yaxından tanış olmuş və bu da onun qiymətli nəzm və nəsr nümunələrinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Şair nümunələrində dil xətasına yol vermədən sözləri elə yerləşdirmişdir ki, eyni fonetik tərkibdə olan kəlamın bir neçə dəfə işlənməsinə baxmayaraq, ifadənin poetik mənə incəliyinə heç bir xələl gəlmir. Təbii ki, bu cür diqqət və mənanı hiss etmə bacarığı hər kəsə nəsis olmur. Füzuli yaradıcılığından söz açmaq heç də asan iş deyil. Burada hərtərəfli bacarıq, bilik, sözdə mənaya varmaq səriştəsi, məntiqi düşüncə tərzı gərəklidir. Bunu yalnız Füzuli aşıqları bilər və hiss edər.

Ədəbi dilimizin xüsusiyyətinə uyğun olaraq xalqilik prinsipləri və ədəbi dil norması Füzuli dilində əsas yerlərdən birini tutur. Füzuli üçdilli yaradıcılığında həm nəzm, həm də nəsr nümunələrinə müraciət etmişdir. Onun əsərlərinin çox hissəsini divan ədəbiyyatı incilərindən sayılan qəzəl janrı təşkil edir. Lakin ədib bəzən qarşısına məqsəd kimi qoymuş qəzəl ənənəsindən uzaqlaşmış, digər şeir janrlarına da “yazı səhi-fəsi”ndə yer ayırmışdır. Bunların içərisində rübailər mövzu və məzmun dairəsi baxımından daha maraqlı və fəlsəfidir.

Rübai divan ədəbiyyatında divanlara daxil olan janr kimi xüsusiədir. Şərq ədəbiyyatı nümunəsi kimi rübai dörd misradan ibarət olan bitkin klassik şeir janrıdır. Rübaidəki hər dörd misranın qafiyələnməsi “aaba” qəlibi şəklindədir. Bəzən rübailərdə qafiyədən sonra rədif də işlənir (bu qayda qəzəl janrında da vardır). Mövzu və məzmun baxımından rübaidə standart bir xətt olmasa da, əsas şərt fəlsəfiiliyin olmasıdır. Rübaidə mövzu yaradıcı şair tərəfindən seçilir. Bunlara baxmayaraq Füzuliyə qədərki divanlarda da rübailəri görmək mümkündür. Qətran Təbrizinin, Nizami Gəncəvinin, Qazi Bührha-

nəddinin, Məhsəti xanım Gəncəvinin rübailəri vardır. İmadəddin Nəsiminin farsca divanındakı rübailəri daha məşhurdur.

Məhəmməd Füzulinin Azərbaycan-türk “Divan”ında rübailər sayca az olsa da, məzmunca özünəməxsusdur. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamına əsasən latın qrafikası ilə nəşr olunmuş divan nüsxəsində rübailərin ümumi sayı 75-dir. Qeyd etməliyik ki, divanın 1988-ci ildəki nəşrində rübailərin ümumi sayı 30-dur [4].

Füzuli rübailəri dolğun ideya, bədii dil, gözəl quruluş baxımından maraqlıdır. Bu baxımdan rübailəri aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq daha doğru olardı:

1. İctimai-fəlsəfi məzmunlu rübailər (şikayət, narazılıq və s.).

2. Eşq, məhəbbət məzmunlu rübailər.

İctimai-fəlsəfi məzmunlu rübailərdə şikayət, narazılıq daha çoxdur. Füzuli bu cür rübailərdə, yeri gəldikcə yalançı zahidlərin, abidlərin ikiüzlülüyünü, onların bəd əməllərini açıq şəkildə ifşa edir, onları hər vəchlə mənfi obraz olaraq göstərir:

*Mey şövqü olubdur mənə adət, ey şeyx!
Gəldikcə bu şövq olur ziyadət, ey şeyx!
Xoşdur mənə meyl, sənə ibadət, ey şeyx!
Rə'y ilə degil eşqü iradət, ey şeyx! [5, s.370]*

Rübaidə ədib “şeyx”ə xitab edərək meyl sevgisinin ona adət olduğunu bildirərək bu istəyin gətirdikcə çoxaldığını, özünə meylin, şeyxə isə ibadətin xoş olmasını, eşq iradəsinin icazədən asılı olmadığını bildirir. Həmid Araslı qeyd edir: “Həyat ləzzətlərini rədd edən quru dindarları məharətlə qamçılayan şair onlarla mübahisəyə girir, vaizlərin sürdüyü bir çox iddiaları məntiqi dəlillərlə rədd edir” [3, s.128].

*Zahid, meyl-nabdəndir ikrah qələt!
Sən xah sözüm səhih tut, xah qələt.*

*Məscidlərə girdigim degil rəğbətdən.
Sərməstligimdən eylərəm rah qələt. [5, s.374]*

Bu sətirlərdə də şair həyatı gözəllikləri heçə

sayan zahidlərə müraciət edir. Zəmanədən şikayət, giley-güzar şairin qələmində çox sərt olmasa da, bəzən poetik boyalarla diqqətə çatdırılır. Nümunəyə baxaq:

*Ədvari-zaman daireyi-heyrət imiş,
Əsbabi-cəhan məhalikü möhnət imiş,
Dünyaya həvəs etməmək etməkdən yey,
Çün əvvəli hirsü axiri həsrət imiş. [5, s.373]*

Füzulinin qüdrətini, zövqünü bəyan etmək üçün nümunəni bu şəkildə izah etmək olar: “Zamanın dövrləri düşüncə dairəsi imiş, cahanın səbəbləri təhlükəli yerlərə dərd imiş, Dünyaya həvəs etməmək etməkdən yaxşıdır, Çünki əvvəli hiddət, sonu təəssüf imiş”. Şair açıq şəkildə dünya malına həvəs etməyin acı sonluqla nəticələncəyini poetik boyalarla təsvir edir.

Füzuli rübailərində ikiüzlü ruhanilərin tənqid hədəfi kimi diqqət mərkəzində olması çox maraqlıdır. Eşq şairi olan sənətkar həyat gözəlliklərindən dadaraq bu gözəlliklərdən faydalanan insanları cəhənnəm əzabı ilə hər zaman qorxudan ruhaniləri, vaizləri necə tənqid etməsin ki? Onlar öz mənafeləri naminə hər cür fitnəyə, saxtakarlığa əl atmağı, dindən gəlir mənbəyi kimi istifadə etməyi bacaran, xalqı yalanları ilə aldadan “şeytan ruhlu” müftəxorlardır. Böyük alim Məmməd Cəfər Cəfərovun dediyi kimi: “Rübailərdə Füzuli hər bir insanın öz etiqad və inamına sərbəst olması lazım gəldiyindən, yəni hər kəsin özü üçün din, məslək, təriqət intixab etməsində könüllü olması lazım gəldiyindən, başqa sözlə, vicdan azadlığından danışır” [6, s.17].

Füzuli eşq, məhəbbət şairi olsa da, bəzən əsərlərində tez-tez xalqın mübarizə ruhu, cəmiyyətdə baş verən sosial-mənəvi hadisələr, haqsızlıqlar parlaq şəkildə öz ifadəsini tapır:

*Xoş ol ki, dəmi-əcəl çəkəm badəyi-nab,
Sərməst yatam qəbrdə ta ruzi-hesab,
Qovğayı-qiyamətdə duram məstü xərab,
Nə fikri-hesab ola, nə idraki-əzab. [5, s.368]*

*Ey faideyi-elminə aləm möhtac,
Xaki-qədəmin əhli-hünər başına tac.
Hər kimdə ki, gördü himmətin sui-mizac,
Ol sui-mizacə qıldı lütf ilə ilac. [5, s.369]*

Hər iki rübaidə Füzulinin şairlik bacarığı, bədii söz ustalığı, dil sadəliyi və yeniliyi asanlıqla nəzərə çarpır. Nümunənin “söz donu”na baxanda şairin hər vasitə ilə öz fikrini xalq danışığı dilinə uyğun bir şəkildə ifadə etməyə çalışdığını görmək mümkündür. Bəzən şair elmi məsələlərdən söhbət edəndə, onun yazı texnikası, dil düsturu tamamilə dəyişir, bir qədər qəlizləşir. Məsələn:

*Dağ urma dili-həzinə, ey mişkinxət!
Gər maili-hüsnü xəttisən, qılma qələt
Kim, eyləməmiş katibi-divani-qəza,
Dil hərflərin qabili-təzyini-nüqət! [5, s.374]*

Mövzu baxımından eşq, məhəbbət məzmunlu rübailər daha maraqlı və rəngarəngdir. Bu cür nümunələrdə dil sadə, aydın və asan başa düşüləndir. Onlara nəzər saldıqda alınmaların – ərəb və fars sözlərinin Azərbaycan dilinin qayda-qanunlarına uyğun səviyyədə seçildiyini görürük:

*Gördüm səni, əldən ixtiyarım getdi,
Baxdım üzünə, səbrü qərarım getdi.
Xak oldumü hər yana qübarım getdi,
Əlqissə, qapından e`tibarım getdi. [5, s.380]*

Statistik baxımdan nümunəni izah etdikdə cəmi 20 sözün işləndiyini görürük. Burada 13 söz Azərbaycan-türk mənşəli, 6 söz ərəb mənşəli, 1 söz isə fars mənşəlidir. Bu kimi başqa nümunələrdə də Azərbaycan-türk mənşəli sözlərin çoxluq təşkil etməsi məhz şairin xalq dilinə bağlı olduğunu bir daha sübut edir. Füzulinin yazı üslubu bütün hallarda bu qaydaya uyğun davam edir və heç bir zaman bundan kənara çıxmır.

Şair rübailərində dilin bədiiliyinə xüsusi əhəmiyyət verir. Nümunələrə diqqət edək:

*Saqi, kərəm et, şərabi-gülfam yürüt!
Gülfam şərabə vermə aram, yürüt!*

*Bəzm içrə hübbi-əşki-gülgunumdan,
Min cam yürütmə, cam üçün cam yürüt!
[5, s.368]*

*Gül dövrü xoş ol kim, tuta gülfam qədər,
Bəzmində dəmi tutmaya aram qədər,*

*Hər səhər ki, xürşidsifət qaldıra baş,
Bəzmin bəzəyib, gəzdirə ta şam qədər.*

[5, s.370]

Nümunələrin hər ikisində şair şərabi fani dünyanın qəm-kədərindən uzaq olmaq üçün bir vasitə hesab edir və şərablə ətrafdakı gözəllikləri müqayisə edir. Fəlsəfəlik, dərin elmi-humanitar məzmun, əslində şairin bütün əsərlərində var, qitə və rübailərində isə bu, birbaşadır [7, s.345]. Şair öz fikrini bədii boyalarla ifadə edərək insana məxsus olan bəzi mənfi xüsusiyyətləri tənqid edir və onları kamilliyə səsləyir:

*Ey kəsbi-kəmalə e`tiqadın naqis,
Təhsili-kəmalə ictihadın naqis!
Ar etmə tələbdə, qıl həzər ondan kim,
Kamillər içində ola adın naqis. [5, s.373]*

Klassik şairimiz İ.Nəsimi ənənəsinə uyğun olaraq Füzuli bəzi rübailərdə müqəddəs hesab edilən insan surətindəki cizgiləri bu cür oxşarlıqlarla təsvir edir:

*Məh durdu müqabil sənə bulduqda kəmal,
Gördü ki, özündə sənə yox hüsnü cəmal.
Bir qayətə yetdi, incəlib qəmdən kim,
Zə`fi-bədənilə bədr ikən oldu hilal. [5, s.377]*

Nümunədə şair Ayın (planet adı) insan gözəlliyi qarşısında aciz olduğunu, bu səbəbdən də dərd çəkərək bütöv cisminin əridikcə nazikləşdiyini bədii boyalarla təsvir edir.

Şairin poetik dilində türk mənşəli Azərbaycan dili sözləri ilə yanaşı, ərəb və fars dilindən alınmış ayrı-ayrı sözlər, eləcə də izafət birləşmələrindən bədii ifadə vasitələri kimi geniş dairədə istifadəsi tədqiqat üçün material verir. Yazıçı Anar Füzulinin “divanlarının dibachələrində də, qəzəllərinin, qəsidələrinin, qitələrinin, rübailərinin özündə də poetikanın müxtəlif cəhətlərindən” bəhs etdiyini qeyd edir [1, s.6].

Diqqət etdikdə Füzuli qəzəllərindən fərqli olaraq rübailərində izafət tərkiblərindən daha çox istifadə etdiyini görə bilirik. Şairin fars, ərəb dili izafətlərindən ibarət rübailərini sayına görə belə qruplaşdırmaq olar:

a) iki sözdən ibarət izafət tərkibləri

*Ey navəki-bidadinə hər sinə hədəf!
Vey cövhəri-peykaninə hər didə sədəf!
Fəryadü fəğanım qəmi-hicranından,
Bəzmi-qəmədir naleyi-ney, novheyi-dəf.*
[5, s.375]

b) üç sözdən ibarət izafət tərkibləri

*Ta həlqeyi-zülfı-yarə düşdün, ey dil!
Dami-qəmi-ruzigarə düşdün, ey dil!*

*Əfsus ki, qütbi-əhli-cəm`iyyat ikən,
Ol dairədən kənarə düşdün, ey dil!*

[5, s.377]

c) dörd sözdən ibarət izafət tərkibləri

*Hər dil ki, əsiri-qəmi-hicran olmaz,
Şayisteyi-zövqi-vəsli-canan olmaz.
Hər dərd ki var, var dərmanı, vəli,
Bidərdlərin dərdinə dərman olmaz.*

[5, s.372]

Nəticə / Conclusion

Ümumiyyətlə, Füzulinin ictimai-fəlsəfi məzmunlu rübailəri çoxluq təşkil edir. Bunun da səbəbi yaşadığı dövrün yalançı, müftəxor zahidlərinin ikiüzlülüüyü və onların bəd əməlləridir. Şairin zamanədən şikayəti, narazılığı qələmində sərt şəkildə verilməsə də, poetik boyalarla təsvir edilir. Bir sözlə, Füzuli qəzəldə olduğu kimi, rübaidə də öz sözünü deməyə nail olmuşdur.

Məzmunundan asılı olmayaraq, Füzulinin Azərbaycan-türk "Divan"ında yer alan rübailə-

rinə nəzər saldıqda deyə bilərik ki, ümumi sayı 75 olan nümunənin 6-da izafət tərkibləri nəzərə çarpmır. Bundan əlavə 51 nümunədə iki sözdən, 3 nümunədə dörd sözdən ibarət izafət birləşmələri işlənmişdir. Yerdə qalan 15 rübaidə isə Füzuli həm iki, həm üç, həm də dörd sözdən ibarət olan izafətlərdən qarışıq şəkildə istifadə etmişdir.

Ədəbiyyat / References

1. Anar. Şairin kədəri (Məqalədən bir hissə). Yazıçı. "Oğuz eli" qəzetinin ayrıca buraxılışı. AYB, aprel, 2019-cu il, № 2 (173).
2. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, III c. Bakı: "Elm", 2009.
3. Həmid Araslı. Böyük Azərbaycan şairi Füzuli. Bakı, 1958.
4. Məhəmməd Füzuli. Seçilmiş əsərləri. İki cildə, I c. Bakı: Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, 1988.
5. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri. Altı cildə, I c. Bakı: "Şərq-Qərb", 2005.
6. Məmməd Cəfər Cəfərov. Füzuli düşünür (məqalələr məcmuəsi). Bakı: "Elm və təhsil", 2019.
7. Nizami Xudiyev. Seçilmiş əsərləri. Azərbaycan ədəbi dili tarixi, I cild. Bakı: "Elm və təhsil", 2012.

Особенности формы и содержания рубаи Физули

Севиндж Агаева

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: sevinj.aliyeva.76@bk.ru

Резюме. В соответствии с природой нашего литературного языка принципы национализма и нормы литературного языка занимают одно из главных мест в творчестве Физули. В своем трехязычном творчестве Физули, используя как поэзию, так и прозу, написал большинство своих произведений в жанре газели, который считается одной из жемчужин диванной литературы. Однако писатель иногда отходил от традиции газелей, которую ставил своей целью, и посвящал «написание страниц» другим жанрам поэзии. Среди них рубаи по тематике и содержанию более интересные и философские. В статье будет рассмотрен рубаи Физули, по тематике и содержанию написанный на азербайджано-турецком языке, кроме того, суффиксы в рубаи будут сгруппированы по происхождению и количеству слов и проанализированы на примерах.

Ключевые слова: слово, Физули, смысл, рубаи, поэт